

Зоя ШЕВЧЕНКО

ХУДОЖНІЙ СВІТ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито творчий шлях Т. Шевченка як художника, багатство його образотворчої спадщини, її самобутність і досконалість, шлях творчого зростання художника.

Ключові слова: мистецтво, література, становлення, формування, особистість.

Творчість Т. Шевченка відкрила новий, вищий етап у розвитку української культури. Природа дуже щедро обдарувала юнака – у нього було два покликання: художника й поета. Розпочав він творчий шлях як художник.

Ще коли чумакував з батьком, вразливий хлопець не дивився на близьке село, а вдивлявся в простори безкрайого степу, бачив циганські табори й у молодій одинадцятирічній душі ворухнулися нові, незнані почування – почування космічні, той особливий стан душі, коли, як він писав, «хочеться обняти оком душі цілість світу, в часі й просторі». П. Зайцев стверджує, що саме тут, у степу, уперше зросла в його душі «потреба вживатися в безмір вселенної». Неординарність хлопця помічали всі, хто його оточував. Відомо, що на дозвіллі зовсім малим Тарас малював «вугіллям на коморі й стайні півників, людей, церкву», – і це йому вдавалося. У тринадцять років, переживши відомий епізод, коли пас ягнята за селом, він раптом відчув, що ним опановував молитовний настрій, несподіване почуття щастя, радості і що разом із ним переживає «Господне небо і село», а вірш «Мені тринадцятий минало» написано 1847 р., тоді ж він намагався відтворити те, що було в уяві, на всьому, що траплялося на шляху.

У 1827 р., перебуваючи в школі дяка Богорського, він украв якусь книжечку з кунштуками й втік, щоб знайти вчителя-малюра. «Охота до рисування пробудилася давно у малого хлопця і, роздобувши олівця, він уже малював на папері – сірому клаптеві чогось подібного до паперу. Коні, москалі, намальовані на такому папері, – все це не було у хлопця звичайною забавою: було воно виявом непереможної внутрішньої потреби віддавати лініями зорові враження, і ця потреба ніде й ніколи його не полишала. Згодом у нього не могло не виробитися і зміцнитися переконання в тому, що він має хист, чи, як казали його сучасники, – «кебету» до рисування».

Переконання таке виникло вочевидь не лише під впливом його

внутрішнього почуття, а й під впливом похвал та подиву як ровесників, так і дорослих: жителі Керелівки довго зберігали в пам'яті цю його надзвичайну вмільсть, яку він виявляв дуже активно. На якийсь момент під впливом похвал він відчув своє уміння як завершення й мріяв лише про наступний крок – малювання фарбами, але тут виявилася потреба в допомозі вчителя, бо про пензлі й фарби він нічого не знав, хоча сподівався, що швидко це мистецтво опанує. Не можна не згадати епізод із його науки в отця-диякона, якого сам і знайшов. Той загадав учневі носити відрами воду та розтирати на блясі фарби, тобто те, з чого починають усі майстри з учнями. Терпів три дні, а на четвертий утік: він мріяв зовсім про інше. Проте цей перший урок запам'ятав надовго. Пройшло чимало часу, поки в Тараса виробився цілком протилежний погляд на бажану малярську науку – раптом зрозуміти, що вона вимагає терпіння й багато часу та праці.

Восени 1829 р. Тарасові довелося їхати в «далекий світ» – до Вільна і Варшави. У реєстрі слуг, які супроводжували Енгельгардта, було сказано, що він надається на «покоевого маляра». П'ятнадцятирічний хлопець на той час уже мав власний, самостійно вироблений ідеал – стати маляром-митцем, а душа його жила у світлі буйної фантазії, багатому та яскравому, наповненому звуками підслуханих співів природи, реальними образами її живих красот та ідеальними – із народних пісень, кобзарських дум, історичних переказів, сквородинських кантів, житій святих і Давидових псалмів.

Мандруючи за своїм дідичем, – згадує сам Тарас, – крав по заїздах портрети різних історичних героїв, не змігши побороти в собі спокуси, колекціонував ці дешеві літографії та гравюрки, маючи думку достеменно скопіювати їх на дозвіллі, й нагода трапилась у Вільні, де й застав його за цим заняттям пан.

П. Зайцев цілком слушно зауважує, що Тарас був покараний за те, що палив свічку вночі й міг спалити «ціле місто», але помилково було б думати, що Енгельгардт через це не помітив Шевченкового «мистецтва». Хоча П. Куліш твердив у біографії Т. Шевченка, що пан «не звернув уваги» на його хист, а пан, навпаки, мав нагоду переконатись у малярських здібностях Тараса й незабаром віддав хлопця в науку до маляра-декоратора, але це вже було у Варшаві.

У Вільні якимось дивом аж до 1920 р. зберігся намальований п'ятнадцятирічним Т. Шевченком портрет батька, причому зберігся в тогочасній гарній стилевій оправі, значить був таки хтось, кому була дорога пам'ять про нашого поета.

В одному з листів до Броніслава Залеського Т. Шевченко переказує методику малярської науки Віленського

університетського професора Яна Рустема: «шість літ рисуй, шість місяців малюй і будеш майстром». Можливо, він був його учнем, оскільки відомо, що Т. Шевченко мріяв про мистецьку науку: допитливий і вразливий, він приглядався до готичної архітектури, скульптур, внутрішнього вигляду костелів і через багато років міг відтворити їх з точністю.

Навчаючись недовго в найвидатнішого тоді варшавського митця-маляра Лямпі, Т. Шевченко не стільки вчився, бо було не дуже цікаво, скільки приглядався і вивчав мистецьку творчість видатних майстрів, що зміцнило його мистецьке покликання, виробило мистецький смак, дало змогу ознайомитись з формами класичного мистецтва.

Нелегке перебування в Ширяєва також принесло користь: неотесаний і жорстокий, він, безперечно, знався на декоративному мистецтві, знав техніку малювання. Модне тоді розмальовування покоїв орнаментами, бордюрами, медальйонами, амурами вимагало володіння технікою фарб і вміння володіти пензлями. Т. Шевченко пізніше стверджував, що вчився в Ширяєва не тільки на маляра, а й на живописця. Пощастило йому познайомитись із студентами Академії Мистецтв, іншими цікавими гостями Ширяєва. Безплатна студія-майстерня в Літньому Саду, знайомство з Сошенком, який серйозно зайнявся мистецькою освітою Тараса, порадив спробувати писати портрети аквареллю, ознайомив із зразками світового мистецтва в царському музеї «Ермітаж», – все це не могло не позначитись на розвиткові мистецького таланту Т. Шевченка.

Саме Сошенкові завдячує Тарас знайомством з Гребінкою, професором теорії естетики Академії Мистецтв Григоровичем – українським патріотом, а через Гребінку – з професором Академії Венеціановим, поетом В. Жуковським, які всі разом, пройнявшись долею талановитого кріпака, взялися до визволення його з неволі. Велику роль у визволенні Т. Шевченка відіграв професор Академії Мистецтв К. Брюллов – зросійщений нащадок знімчених французьких емігрантів-гугенотів, який довго вчився й працював в Італії. Небувалу славу здобув Брюллов своїм величезним полотном-шедевром «Останній день Помпеї». Жоден із видатних митців світу не знав за життя такого триумфу. М. Гоголь назвав його образ «воскресінням малярства», Вальтер Скотт навмисне прибув із Англії до Риму, щоб подивитися на шедевр, відзначивши, що це «не картина, а ціла епопея». В. Жуковський назвав його Карлом Великим. Познайомився й Т. Шевченко з ним завдяки тому таки Сошенкові. Саме Брюллов звернув увагу на «некріпацьке обличчя» хлопця, похвалив його роботи, а пройнявшись його сумною історією життя, особисто зайнявся його визволенням, що описав Т. Шевченко

в повісті «Художник». А тут ще виявився поетичний таланти Т. Шевченка, який Сошенко не сприйняв, і поема «Катерина» не справила на нього жодного враження. Це було 1838 р.

Те, чого не зміг зрозуміти Сошенко, було дуже природним і неминучим для генія людського духу. Знаний дослідник малярства і графіки Т. Шевченка В. Яцюк вважає цей факт цілком закономірним. «Хто відає, – зазначає він, – чи знав би світ про феномен Т. Шевченка, якби не було 22 квітня 1838 р. – дня підписання відпускної. Одне безперечно: такого художника, як маємо, не мали б. Та й чи прокинувся б у безнадійно підневільній людині геніальний поет?»

Згадаймо щодо цього свідчення самого Тараса Григоровича: «Українська строга муза довго цуралася моїх уподобань, спотворених життям у школі, у панському передпокої, на заїжджих дворах і в міських квартирах; але подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших років дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, і вона, спасибі їй, обняла і приголубила мене на чужині».

У загальних рисах історія викупу Т. Шевченка з кріпацтва відома всім. Однак значення цієї події у його житті таке велике, що для шанувальників творчості Кобзаря цікава кожна її подробиця. На жаль, не всі ці подробиці відомі, а ті, про які знаємо, не завжди однозначно тлумачаться дослідниками. І нині не до кінця з'ясовано чимало питань: хто саме був ініціатором викупу? Що спонукало людей взятися за цю справу? Кому першому спало на думку про лотерею? Де, коли й хто її проводив? Хто брав участь у лотереї (чи лотереях)? Коли було завершено портрет В. Жуковського і чи потрапив він до особи, яка його виграла? Де нині зберігається оригінал портрета та копія з нього? Деякі міркування й спостереження висловлює В. Яцюк у своєму дослідженні.

Ми ж зупинимось на кількох видатних шедеврах Т. Шевченка. Понад півтора століття минуло відтоді, як Т. Шевченко створив акварель, що її Рада Петербурзької Академії Мистецтв відзначила срібною медаллю. Люди різних поколінь називали цей твір порізному.

Нашому сучаснику він відомий під назвою «Циганка-ворожка». У новому 12-томнику творів Т. Шевченка він матиме іншу назву «Ворожіння». Карл Брюллов – учитель Т. Шевченка – усупереч офіційній Академії, яка насаджувала далеке від реальності мистецтво, своєю метою і настановами спонукав учнів до студіювання природи й вивчення довколишнього світу. Велика увага надавалась такому способу навчання, як копіювання. До нас дійшло кілька довершених копій Т. Шевченка з акварелей К. Брюлова. Якщо їх зіставити (твердять дослідники) з оригінальними творами молодого Т. Шевченка, можна

переконатися, що композиція і кольористика ніби подібні, водночас цілком очевидна й неповторність їхнього змісту. До таких акварелей належить «Ворожіння», за яку Т. Шевченка удостоєно третьою срібною медаллю.

Художник зобразив українську дівчину, яка, покохавши, вдалася до ворожіння циганки, аби дізнатися про свою долю. Т. Шевченко наділив персонажів досить переконливими психологічними характеристиками: дівчина з острахом чекає на слова «пророчиці». Малюючи цю досить типову сцену з тогочасного народного життя, художник дивиться на своїх героїв очима тонкого лірика й романтика. Через те такі «дзвінки» і чисті барви його палітри, через те й святковий одяг на босоногій дівчині, через те не дано нам до кінця збагнути магію її карих очей...»

Художній образ оповитий серпанком таємничості, і це природно, але зовсім інша річ, коли дослідники суперечливо трактують цілком об'єктивні історичні факти, що можуть пролити світло істини на те, як формувався творчий задум художника і як він зреалізувався у творі, яке місце твору в доробку митця, яким він дійшов до сучасного глядача тощо.

Є підстави гадати, що виникнення творчого задуму акварелі безпосередньо пов'язане зі спілкуванням Т. Шевченка з Квіткою-Основ'яненком та його творами. Достеменно відомо, що художник мав намір створити для академічної виставки композицію на українську тематику. Про це він написав до Квітки-Основ'яненка, який був для нього великим авторитетом: «Я сього літа повинен намалювати для Академії картину, як наша чорноброва дівчина молиться Богу, лягаючи спати. Так от бачите, лебедику, все є: і модель – чи по-тутешньому натурщиця – і справа всяка, – а одежі нема... Пришліть, будьте ласкаві. Тільки сорочку, плахту і стрічок зо дві, а я вам за те намалюю яку зумію Марусю або Сердешну Оксану (її вже друкують), або панну Сотниківну...».

На це Квітка-Основ'яненко писав: «Що ви знайшли граціозного, як письменні кажуть, коли дівчина Богу молиться? Вона не буде у своїм наряді молитися. Вона все позніма, гарненько посклада, та у одній льолі і стане молитися... Як знаєте, се Ваше діло, а чи не граціозніше було б, якби наша дівка та йшла з відрами з водою вже. Чи в пам'ятку Вам, як-то вона манірно і йде, як вихиляється, з ноги на ногу переступа, як понурила голову, а ізподлоб'я позира, чи дивляться на неї люди. Або стоїть біля криниці та розговорює з ким, відра поставивши, або підперлася рукою та зажурилася об чім. Ну, та Ви усе це лучче знаєте. Мені вас не учить».

І художник зважив таки на думку письменника, бо в творчому доробку його є лише олівецький начерк жіночої постаті в

молитовній позі, який називають ескізом до незреалізованого твору: на академічну виставку 1841 року художник подав композицію, яка з тогочасних джерел мала назву «Циганка, що ворожить малоросіяниці». У подальшому листуванні між Т. Шевченком і Квіткою-Основ'яненком йшлося про сюжет «Ворожіння». Ось що пише Квітка-Основ'яненко: «Читав у «Літературній газеті», що Ваша дівчина, що через тин ворожила в циганки, продалася, та й зрадовався, бо я так і надіявся» («продалася» чи «придалася» – сподобалася глядачеві, «вдалася», «вийшла гарною»). Цей курйоз спонукав шевченкознавців шукати, кому продалася картина (і таки знайшли – ним виявився комендант Петропавлівської «кріпості» Скобелев), і вивчати лексику Квітки-Основ'яненка, який часто вживав слово «придався».

У бутті кожного художнього образу можна виділити три основні стадії: задум у свідомості митця, реалізація задуму через художній твір у межах можливостей вибраного автором матеріалу та функціонування зматеріалізованого образу в сфері психіки глядача. Перша стадія – найскладніша для дослідження, бо передає проникнення в художній світ митця. Дослідники черпають потрібну інформацію з таких джерел, як щоденники, листи, мемуари, етюди, ескізи, начерки тощо.

Перед Т. Шевченком-художником сучасне українське мистецтвознавство завинило. Ще й досі велика праця Т. Шевченка в галузі образотворчого мистецтва не стала темою окремого системного дослідження, яке б уповні відтворювало картину творчого процесу митця впродовж його багаторічної діяльності. Йдеться не лише про науково обґрунтований і критично осмислений фактографічний матеріал щодо історії задуму, виконання й художнього змісту тих чи інших живописних або графічних творів, а й про жанрову специфіку, зв'язок між візуальним (пластичним) та словесно-образним мисленням поета-художника, самотності його творчості в контексті художньої традиції, творчого методу й стилю, що, зрештою, увиразнило б сутність Т. Шевченка як видатного майстра образотворчого мистецтва.

Як збирали живописні та графічні твори Т. Шевченка – тема майбутнього великого дослідження, а те, що його образотворча спадщина дійшла до наших часів – заслуга, передусім, колекціонерів, зокрема, найбільшого збирача шевченкіани Василя Гарновського-молодшого – фундатора видатного чернігівського Музею українських старожитностей, шевченківський відділ якого налічував понад 1000 найменувань, проте частина цих матеріалів зникла, частина була передана до Національного музею Т. Шевченка в Києві.

Висловлюємо сподівання, що в Повному зібранні творів Т. Шевченка в 12-ти томах читач знайде багато нової інформації про живописно-графічний доробок митця та історико-мистецьку інтерпретацію змісту та способу вираження творів Т. Шевченка-художника.

Зоя Шевченко

Художественный мир Т. Шевченко

В статье раскрыт творческий путь Т. Шевченко как художника, богатство его образотворческого наследия, его самобытность и совершенство, путь творческого роста художника.

Ключевые слова: *искусство, литература, становление, формирование, личность.*

Zoya Shevchenko

T. Shevchenko's Artistic World

The article reveals creative development of T. Shevchenko as an artist, richness of his artistic heritage, its uniqueness and sophistication his creative evolution as a painter.

Key words: *art, literature, formation, personality.*